

ARKADIUSZ KUZIO-PODRUCKI

<https://orcid.org/0000-0002-4718-1422>, Biblioteka Śląska

DOI: 10.24917/ZaranieSlaskie.8.1

Schaffgotschowie między Austrią i Prusami w dobie wojen o Śląsk (1740–1763)

Słowa kluczowe: pokój wrocławsko-berliński 1742 rok, wojny śląskie w XVIII wieku, Schaffgotschowie, Austria, Prusy

Streszczenie

280 lat temu, w 1742 roku, zakończyła się I wojna śląska. Zawarty wówczas pokój wrocławsko-berliński skutkował podziałem Śląska między Prusy i Austrię. Obydwa państwa jeszcze dwukrotnie walczyły o Śląsk – podczas II wojny śląskiej (1744–1745) i wojny siedmioletniej (1756–1763) – ale warunki podziału spornego terenu pozostały bez zmian.

Konflikt przebiegał ze zmiennym szczęściem dla walczących stron. Śląscy arystokraci musieli ustosunkowywać się do aktualnej sytuacji i ponosić konsekwencje podejmowanych decyzji. Otrzymywali zaszczyty lub byli więzieni, wyjeżdżali na wygnanie lub bez większych kłopotów pozostawali w swych dobrach.

Jednym z najważniejszych i najbardziej wpływowych rodów arystokratycznych byli Schaffgotschowie. Hrabia Jan Antoni i jego synowie doświadczyli wszystkich wspomnianych sytuacji. Hrabia najpierw uciekł przed wojskami pruskimi, ale później wrócił. Jego syna, księcia-biskupa wrocławskiego Filipa Gotarda, najpierw uhonorowano najwyższym pruskim Orderem Orła Czarnego, a później wygnano z pruskiej części Śląska. Austriacki rotmistrz, Jan Nepomuk, zmarł jako pruski szambelan na królewskim dworze w Berlinie. Karol Gotard przysiągł wierność Prusom, jednak zmarł w Pradze, która pozostawała pod władzą Habsburgów. Emanuel Gotard zginął jako pruski poddany w ostatnich dniach wojny siedmioletniej.

Linia graniczna wytyczona w traktacie pokojowym z 1742 roku nadal istnieje i dziś (z drobnymi różnicami na terenie Śląska Cieszyńskiego) stanowi granicę między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czeską.

The House of Schaffgotsch Between Austria and Prussia During the Silesian Wars 1740–1763)

Keywords: Treaty of Breslau and Berlin of 1742, Silesian Wars of the 18th century, the Schaffgotsch family, Austria, Prussia

Summary

280 years ago, in 1742, the First Silesian War came to an end. The treaty of Breslau and Berlin resulted in the division of Silesia between Prussia and Austria, both of which happened to fight for this region twice again in the years to come – during the Second Silesian War of 1744–1745 and the Seven-Year War of 1756–1763. However, these two conflicts only confirmed the original division. Throughout the conflict, both sides fought with changing fortunes. The Silesian aristocrats were compelled to choose sides and bear the consequences of their choices, which ranged from being showered with privileges to being imprisoned, from being exiled to being allowed to carry on with their lives and keep their demesne. One of the most important and influential aristocratic families were the Schaffgotsches. Count Johann Anton and his sons experienced all the above mentioned circumstances. The count first fled before the Prussian army, only to return some time later. His son, Prince-Bishop of Breslau, Philipp Gotthard, was first honoured with the highest Prussian military award, the Order of the Black Eagle, but afterwards – exiled from the Prussian part of Silesia. An Austrian rittmeister, Johann Nepomuk, died as a Prussian chamberlain at the royal court in Berlin. Karl Gotthard, having sworn an oath to Prussia, died in the Habsburg ruled Prague. Emmanuel Gotthard died, as a subject of the Prussian emperor, in the last days of the Seven-Year War. The border established in the peace treaty of 1742 is still in existence and today – with some minor differences within the Teschen Silesia – constitutes the state border between the Republic of Poland and the Czech Republic.

Trzy konflikty w wieku XVIII – I wojna śląska (1740–1742), II wojna śląska (1744–1745) i wojna siedmioletnia, zwana czasami III wojną śląską (1756–1763) – toczyły się o przynależność państwową Śląska. Wydarzeniem, którego skutki okazały się najbardziej trwałe, było podpisanie w 1742 roku – 280 lat temu – najpierw preliminarzów 11 czerwca we Wrocławiu, a następnie traktatu pokojowego 28 lipca w Berlinie. Śląsk podzielono między Habsburgów i Hohenzollernów. Zarówno Maria Teresa, królowa Czech i Węgier, arcyksiężna Austrii oraz dotychczasowa władczyni Śląska, jak i król Prus Fryderyk II, oczekiwali od swych poddanych – dawnych w pierwszym lub nowych w drugim przypadku – lojalności i wierności. Wynik wieloletnich zmagania nie był przesądzony. Śląska arystokracja musiała podejmować mniej lub bardziej trafne decyzje i ponosić tego konsekwencje. Wpływ na to miały nie tylko wydarzenia bieżące, ale także zależności od władz w Berlinie lub Wiedniu czy zaszczyty i przywileje otrzymywane od walczących ze sobą monarchów.

W niniejszym artykule przedstawiono złożoność i różnorodność tych kwestii, głównie na przykładzie rodu Schaffgotschów, a dokładniej jego jednego pokolenia – synów hrabiego Jana Antoniego. Autor oparł tekst na opublikowanych przez siebie w latach 2007 i 2013 monografiach rodu (Kuzio-Podrucki, 2007, s. 41–53; Kuzio-Podrucki, 2013, s. 76–101). Treści tam zawarte poszerzono m.in. o dane z XVIII-wiecznych wydawnictw urzędowych oraz zaktualizowano o informacje z publikacji naukowych, które ukazały się w ostatnich latach. Ogrom archiwaliów, w których można znaleźć informacje dotyczące tematu artykułu, a znajdujących się nie tylko we Wrocławiu¹, ale także w Berlinie, Pradze czy Wiedniu, przy wielkości, a raczej niewielkości tej pracy, czyni niemożliwym ich całkowite zbadanie i dlatego zaniechano dodatkowej kwerendy archiwalnej.

Karol Józef Erdmann hrabia Henckel von Donnersmarck z Bytomia, ostatni starosta księstwa opolskiego, najpierw razem z kilkoma innymi katolickimi magnatami Górnego Śląska został uwięziony przez Prusaków, co nie przeszkodziło królowi pruskiemu 23 marca 1744 roku mianować go nadprezydentem Zwierzchniego Urzędu Rządzącego w Opolu² (Czapliński i in., 2002, s. 211; Gleditschen, 1745, s. 173; Schumann, 1752, s. 177). Gdy w kolejnej wojnie o Śląsk hrabia przeszedł na stronę Austrii, po przegranej Habsburgów Henckel musiał przenieść się do Austrii. Jego młodszy syn Karol Józef miał w późniejszych latach odziedziczyć dobra rodzinne w pruskiej części Śląska, pozostał jednak w Austrii i majątek przeszedł na jego młodszego brata Łazarza III (szerzej w: Kuzio-Podrucki, 2004, s. 60, 62). Pośród hrabiów Hochbergów Hans Henryk III z Książa i Konrad Ernest Maksymilian z Roztoki byli

¹ Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Akta majątku Schaffgotschów w Cieplicach, pow. Jeleniogórski (nr zespołu 153/0), liczą prawie 32,5 tys. jednostek aktowych, tj. ponad 772 metry bieżące. Na ogrom tych archiwaliów zwrócił uwagę m.in. Roman Stelmach (2009, s. 219–220), recenzent publikacji autora z 2007 r. zespół ten określił jako: „[...] jeden z największych i najbogatszych zespołów aktowych, wykorzystywany niejednokrotnie w badaniach wszelkiego typu, a mimo to nie do końca przeanalizowany i znany”.

² Niem. Ober-Präsident der Ober-Amts-regierung zu Oppeln. Zwierzchni Urząd Rządzący (niem. Ober-Amts-Regirung) w literaturze polskiej określane także jako regencja lub regencja. Był to główny sąd państwowy dla określonego terytorium (w Opolu, a później Brzegu, przede wszystkim dla Górnego Śląska) z kompetencjami odwoławczymi dla sądów pierwszej instancji. Patrz szerzej Śreniowski (1948, s. 232–233) i Orzechowski (2005, s. 235).

jednymi z pierwszych, którzy zaakceptowali zmianę suwerena. Hohenzollern ich wynagrodził, przyznając obu najwyższy pruski Order Orła Czarnego (Kuzio-Podrucki, 2018, s. 36–38).

Schaffgotschowie to jedna z najznacniejszych i najbardziej wpływowych śląskich rodzin arystokratycznych. W XVIII wieku była podzielona na dwie główne linie – czeską oraz śląską. Seniorem pierwszej był hrabia Jan Ernest Antoni, od 1734 roku najwyższy burgrabia królestwa czeskiego, a także pan fideikomisu Sadowa. Jego bliskim oszczędzone były pytania, jakie nurtowały ich śląskich kuzynów. Najważniejszym z linii śląskiej był hrabia Jan Antoni, od 1719 roku dyrektor Urzędu Zwierzchniego (niem. *Ober-Amts-Direktor*) we Wrocławiu (najwyższego organu administracyjnego, swą jurysdykcją obejmującego cały Śląsk, szerzej w: Orzechowski, 2005, s. 197–202), właściciel wielu majątków (m.in. dóbr Chojnik, Gryf, Cieplice), którego całe życie i kariera związane były z dworem Habsburgów. To jemu i jego rodzinie przyszło podejmować trudne decyzje. Z dwóch małżeństw Jan Antoni doczekał się ponad 10 dzieci, spośród których ośmiu synów dożyło wieku dojrzałego: Karol Gotard, Franciszek a Paulo, Jan Nepomuk, Leopold Gotard, Filip Gotard, Antoni Gotard, Emanuel Gotard i Czesław Gotard³.

Kariera w służbie Habsburgów

Jan Antoni w 1694 roku, w wieku 19 lat, został mianowany królewskim podskarbinem (*Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, 1875, s. 81; Zedler, 1740–1742, s. 792), a pięć lat później został kanclerzem ziemskim księstwa świdnicko-jaworskiego. W 1703 roku, gdy zmarł jego ojciec, baron Krzysztof Leopold, przejął rodowe majątki i siedziby. W tym samym roku został radcą Urzędu Zwierzchniego (Zonta, 2004, s. 381)⁴. Kilka miesięcy później otrzymał godność tajnego radcy cesarskiego oraz starosty świdnicko-jaworskiego (Herbst, 1849, s. 24; Kysil, 2004, s. 107; Zedler, 1740–1742, s. 792; Zonta, 2004, s. 381). Na ten ostatni urząd został mianowany jeszcze przez Leopolda I (zm. w 1705 roku) i pozostał na nim także za panowania kolejnych władców, tj. Józefa I (zm. w 1711 roku) i Karola VI (zm. w 1740 roku) (Herbst, 1849, s. 24). W 1708 roku cesarz wysłał go do Wrocławia, aby tam przewodniczył Komisji Wykonawczej, powołanej na podstawie konwencji z Altranstädt⁵ (Zedler, 1740–1742, s. 792; Zonta, 2004, s. 381).

19 kwietnia 1719 roku, za czasów cesarza Karola VI, Jan Antoni został przewodniczącym sejmu śląskiego (Herbst, 1849, s. 24; Zonta, 2004, s. 381). W tym samym

---

³ O potomstwie, które dożyło wieku dojrzałego piszą: Schwennicke (1987, tab. 121), Stillfried von Alcantara (1860). O wszystkich potomkach zobacz także u Zedlera (1740–1742, s. 793). O obu małżeństwach wzmianki przekazuje Kysil (2004, s. 107). Oboje małżonkowie wspomniani zostali w *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich* (1875, s. 81–82).

⁴ Kysil (2004, s. 107) podaje, że urząd kanclerza dostał później, w 1705 r.

⁵ Konwencja w Altranstädt została zawarta 1.09.1707 r. między królem szwedzkim Karolem XII i Augustem II Mocnym. W jej wyniku ten ostatni zrzekał się tytułu i praw do korony polskiej. Cesarz Józef I został wtedy zmuszony do przywrócenia protestantom śląskim wszystkich świątyń, jakie im zagwarantowano w traktacie westfalskim w 1648 r. (księstwo brzeskie, legnickie, wołowskie, oleśnickie i ziebickie oraz miasto Wrocław). Ponadto musiał się zgodzić także na budowę kościołów ewangelickich poza tymi terenami. Były to tzw. kościoły łaski.

roku ówczesny biskup wrocławski, Ludwik Franciszek von Pfalz-Neuburg⁶, zrezygnował z urzędu starosty generalnego. Cesarz przekazał jego uprawnienia dyrektorowi Urzędu Zwierzchniego. Na stanowisko to 28 kwietnia tego roku powołał Jana Antoniego Schaffgotscha. Sprzeciwiali się temu śląscy książęta i zakwestionowały to śląskie stany. Władca obiecał, że powołanie będzie miało charakter tymczasowy, a faktycznie pozostało ono niezmienione aż do wybuchu wojny z Prusami. Nominacja Schaffgotscha była praktycznie złamaniem wielowiekowej zasady, że starostą może zostać tylko śląski książę – hrabia nim nie był (Korta, 2003, s. 327; Orzechowski, 2005, s. 201)⁷. Pomimo oporu przeciwko nominacji hrabiego, on sam był ceniony za swą tolerancyjną postawę wobec ewangelików (Conrads, 2006, s. 167). W tym samym roku cesarz mianował Jana Antoniego także tajnym radcą rzeczywistym (Kysil, 2004, s. 107).

Zaszczyty od Habsburgów

Główny budynek uniwersytetu we Wrocławiu – powstałego w 1701 roku z przekształcenia dawnego Kolegium Jezuitów – wznoszony był w miejscu, gdzie niegdyś znajdował się książęcy zamek. Prace rozpoczęły się w 1728 roku. Już rok później ukończono najważniejsze mury gmachu (Grabski, 2006, s. 993; Korta, 2003, s. 387). Reprezentacyjnym pomieszczeniem była (i jest do dziś) Aula Leopoldina. Na emporze chóru umieszczono popiersie Jana Antoniego Schaffgotscha, który w tym miejscu i czasie reprezentował monarchę jako dyrektor Urzędu Zwierzchniego (Conrads, 2006, s. 187; Grabski, 2006, s. 994).

Dzięki cesarskiemu przywilejowi Schaffgotschowie jako jedyni spośród potomków dynastii Piastów po kądzieli otrzymali prawo do przejęcia herbu wygasłego rodu książąt brzesko-legnickich⁸. Na podstawie aktu wystawionego w Wiedniu 15 kwietnia 1708 roku Jan Antoni został wyniesiony do stanu dziedzicznych hrabiów cesarstwa (niem. *Reichsgraf*) wraz z przyznaniem praw śląskich książąt oraz potwierdzeniem wcześniej uzyskanego przez jego dziadka Hansa Ulryka tytułu *Semperfrei* (*Meyers Konversations-Lexikon*, 1889, s. 385; Schwennicke, 1987, s. tab. 120–121; Zedler, 1740–1742, s. 792–793)⁹.

---

⁶ Pełnił on także kilka innych godności kościelnych: od 1702 r. biskup Wormacji, od 1712 r. arcybiskup-elektor Moguncji, od 1716 r. arcybiskup-elektor Trewiru. Od 1694 r. był także wielkim mistrzem zakonu krzyżackiego.

⁷ O mianowaniu Schaffgotscha na to stanowisko także w: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich* (1875, s. 81). Patrz również w pracach: Conradsa (2006, s. 167, 175, 187), Czaplińskiego i in. (2002, s. 184), Herbsta (1849, s. 24), Maleczyńskiego (1963, s. 461, 465), Zedlera (1740–1742, s. 793), Zonty (2004, s. 381).

⁸ Na fakt pochodzenia od śląskich Piastów powoływali się np. na pocz. XX w. pszczyńscy Hochbergowie, co miało być powodem rozpatrywania jednego z nich jako kandydata na tron polski. O tym wspominała Daisy Hochberg von Pless (2003, s. 367–370).

⁹ O samym herbie piszą: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich* (1875, s. 70, 81), Błażek (1885, s. 71, Taf. 38), Halada (1999, s. 502), Kadich (1899, s. 122–123), Kysil (2004, s. 107) Schmilewski (2005, s. 536), Zedlitz-Neukirch (1837, s. 156). O tym, że nadanie to było potwierdzeniem tytułu hrabiowskiego ojca wspominają: Błażek (1885, s. 70) i Kwaśniewski (1993, s. 90).

Cesarz Karol VI docenił wierną służbę i zasługi hrabiego dla państwa oraz władcy. 30 listopada 1731 roku Janowi Antoniemu przyznał Order Złotego Runa, najwyższy w monarchii Habsburgów oraz jedno z najbardziej prestiżowych i najstarszych odznaczeń europejskich (*Das Haus Österreich und der Orden vom Goldenen Vlies*, 2007, s. 179)¹⁰.

Ucieczka przed pruskim królem

Śmierć cesarza Karola VI – 20 października 1740 roku – otworzyła pozornie rozwiązana sprawę spadku po zmarłym. Zgodnie z postanowieniami sankcji pragmatycznej, w przypadku zgonu ostatniego przedstawiciela dynastii Habsburgów – a takim okazał się Karol VI – całość ziem wraz z tytułami arcyksiążąt Austrii, królów Czech i Węgier itp. miała przyspaść najstarszej córce, a gdyby takowej nie było, to najstarszej siostrze zmarłego i jej potomkom. Wśród kwestionujących te postanowienia był m.in. elektor Bawarii, mąż arcyksiężniczki Marii Amalii, bratanicy zmarłego cesarza. Z jej siostrą Marią Józefą ożeniony był August III Sas, król Polski i elektor Saksonii (jako Fryderyk August II) w jednej osobie (Rostworowski, 1984, s. 496–497).

Nowy król w Prusach, a zarazem elektor Brandenburgii, Fryderyk II zaoferował „pomoc” Marii Teresie. Ceną za jego wsparcie miał być Dolny Śląsk. Hohenzollernowie od lat wysuwali pretensje do Śląska. Przedstawili siebie m.in. jako potomków – po kądzieli – oraz spadkobierców brzesko-legnickiej linii wygasłej dynastii Piastów śląskich. Młody król nie czekał na odpowiedź z Wiednia. W połowie grudnia 1740 roku jego wojska wkroczyły na Śląsk (Korta, 2003, s. 328; Salmonowicz, 1981, s. 61). Monarcha do swej kwatery w Żukowicach zaprosił dolnośląską szlachtę i „podjął ją z królewską gościnnością”. Mieszkańcy Dolnego Śląska próbowali przeczezać zawieruchę i zminimalizować negatywne skutki. Na Górnym Śląsku Prusacy spotkali się jednak z oporem. Kilku katolickich magnatów, m.in. Proskaua, Henckla von Donnersmarcka, Redera i Pücklera, uwięziono. W odwecie za odmowę dostarczania żywności i furazżu niektóre wioski zostały zniszczone (Czapliński i in., 2002, s. 187–189; Grünhagen, 1881, s. 164; Grünhagen 1890, s. 108).

Gdy Hohenzollern zbliżył się do Wrocławia, miasto zawarło z nim układ o neutralności i Prusacy do miasta nie wkroczyli. Hrabia Jan Antoni Schaffgotsch wraz z Urzędem Zwierzchnim zdecydował się w ciągu 24 godzin – 3 stycznia 1741 roku – opuścić miasto i schronić się w Czechach. Powrócił jednak jeszcze w tym samym roku, z obawy o rodzinny majątek pozostawiony na Śląsku. Wyruszył do Berlina, aby złożyć monarsze hołd i stamtąd wrócił w 1742 roku. Zmarł po krótkiej czterodniowej chorobie (*Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, 1875, s. 81; Zedler, 1740–1742, s. 793) we Wrocławiu, 19 marca tego roku (*Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, 1875, s. 81; *Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser*, 1894, s. 918; Kaufmann, 1925, s. 79; Schwennicke, 1987, tab. 121; Zedler, 1740–1742, s. 793).

---

¹⁰ Jako 670 kawaler tego orderu. Zobacz także w: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich* (1875, s. 70, 80–81), *Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser* (1894, s. 918), *Piastowie. Leksykon biograficzny* (1999, s. 542) oraz u Kwaśniewskiego (1993, s. 94) i Zedlitz-Neukircha (1837, s. 156).

Podskarbi Habsburgów i koniuszy Hohenzollerna

Panem majątku ziemskiego, czyli fideikomisu chojnickiego, został Karol Gotard – najstarszy syn zmarłego. Młodszy z rodzeństwa Jan Nepomuk został natomiast beneficjentem fideikomisu pieniężnego (Zedler, 1740–1742, s. 793) i niezonyaty wybrał karierę w szeregach Zakonu Maltańskiego. Był komturem¹¹ w Grobnikach¹² oraz Strzegomiu na Śląsku¹³, w Brnie na Morawach¹⁴, a w Czechach, w Kralowicach¹⁵. W zakonie uzyskał godność baliwa. Otrzymał także tytuł cesarskiego podskarbiego (Schwennicke, 1987, tab. 121; Stillfried von Alcantara, 1860, tab; Zedlitz-Neukirch, 1837, s. 156).

Kilka lat przed wojną, podczas wyprawy do Palestyny, w 1732 roku został uwięziony przez Turków. Do domu wrócił dopiero po dwóch latach. W 1740 roku w stopniu rotmistrza wstąpił do służby cesarskiej (*Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, 1875, s. 75; Konopnicka, 2014, s. 299; Zedler, 1740–1742, s. 794).

Przyjmował godności od Habsburgów i nie odmawiał ich przyjęcia królowi pruskiemu. Już w pierwszym roku wojny, w 1741 roku, otrzymał od niego prawo do używania predykatu „Ekscelencja”, jednego z najwyższych tytułów w Prusach. Użytkowały go osoby zajmujące najważniejsze urzędy w państwie. W 1744 roku król nadał mu tytuł tajnego radcy – razem z tym otrzymał 2 tys. talarów – a trzy lata później mianował go wielkim koniuszym (niem. *Oberstallmeister*). Schaffgotsch pełnił tę funkcję najprawdopodobniej do końca życia (Konopnicka, 2014, s. 299, 318–319, 342; *Reichs-Post-Reuter*, s. 3).

Hrabia Ernest von Lehndorf wiosną 1752 roku zanotował w dzienniku, że na berlińskim dworze hrabia Jan Nepomuk:

[...] okazał się duszą towarzystwa. Przystojny i bardzo skupiony na sobie von Schaffgotsch wydawał w stolicy huczne przyjęcia. Przewodniczył także spotkaniom masonerii berlińskiej. W jego domu (przed 1756 r.) zatrzymywał się również biskup von Schaffgotsch, złośliwie nazwany „biskupem Sodomy”, a także nienazwany z imienia brat koniuszego, zdaniem szambelana – nałogowy hazardzista (Konopnicka, 2014, s. 337–338; Lehndorff, 2007, s. 53, 88, 148).

Jan Nepomuk był pruskim tajnym i rzeczywistym ministrem państwa i wojny (niem. *geheimer und wirklicher Staats- und Kriegs-Minister*). Zmarł wiosną 1775 roku (*Des Neuen Genealogischen Reichs- und Staats- Hand- Buch zweiter Theil*, 1777, s. 139; Schwennicke, 1987, tab. 121; Stillfried von Alcantara, 1860, tab.; Zedlitz-Neukirch, 1837, s. 156).

---

¹¹ Kommendator, niem. (lub: dawniej Commendator).

¹² Niem. Gröbnig, (miejsowość k. Głubczyc).

¹³ Niem. Striegau.

¹⁴ Niem. Brünn.

¹⁵ Niem. Kralowitz; czes. Kralovice (miejsowość w zachodnich Czechach). Jako komtura w Grobnikach, Brnie i Kralowicach wymienia go Zedler (1740–1742, s. 793) oraz *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich* (1875, s. 75). Jako komtura w Grobnikach i Strzegomiu wymieniają go: *Des Neuen Genealogischen Reichs- und Staats- Hand- Buch zweiter Theil* (1775, s. 135), Krebel (1758, s. 221), który wymienia Grobniki po raz pierwszy, Schumann (1749, s. 245), który wymienia Strzegom po raz pierwszy, Stillfried von Alcantara (1860, tab).

Kościelna kariera

Kolejny młodszy syn Jana Antoniego, Filip Gotard, związał swe losy z wrocławskim kościołem. Nie był to pierwszy przypadek w tej rodzinie. Młodszy brat Filipa Gotarda, Czesław Gotard, został kanonikiem i proboszczem wrocławskim. Kilkadziesiąt lat wcześniej kanonikiem był też Gotard Franciszek, syn słynnego generała Hansa Ulryka, straconego w Ratzbonie w 1635 roku (Schmilewski, 2005, s. 537; Schwenicke, 1987, tab. 121; Stillfried von Alcantara, 1860, tab.).

Filip Gotard od najmłodszych lat przeznaczony był do kariery duchownej. Tonsurę otrzymał w 1729 roku – miał wtedy zaledwie 13 lat – a dwa lata później niższe święcenia kapłańskie. W 1731 roku rozpoczął studia w Rzymie u jezuitów, po których ukończeniu uzyskał doktorat z filozofii. W 1734 roku został kanonikiem w Ołomuńcu i Wrocławiu. Cztery lata później najpierw we Wrocławiu otrzymał święcenia diakonatu, a następnie w Wiedniu święcenia kapłańskie. W 1740 roku podczas wyboru nowego papieża przebywał w Rzymie. Towarzyszył kardynałowi Filipowi Ludwikowi von Sinzendorffowi, ówczesnemu biskupowi wrocławskiemu. Nowo wybrany papież Benedykt XIV mianował Schaffgotscha prałatem-kustoszem¹⁶ wrocławskiej kapituły katedralnej. Kardynał w 1741 roku uczynił go prepozytem kolegiaty św. Krzyża we Wrocławiu (Pater, 2000, s. 99; Skřivánek i Tovačowský, 2004, s. 71)¹⁷.

W 1736 roku papież Klemens XII wydał bullę zakazującą chrześcijanom przynależności do tajnych związków wolnomularskich. Pomimo grożącej ekskomuniki, w 1742 roku we Wrocławiu Filip Gotard został przyjęty do Łoży (Davies i Moorhouse, 2002, s. 278; Lange, 1891, s. 4; Maleczyński, 1963, s. 507).

Po wkroczeniu na Śląsk pruskiego króla Fryderyka II Wielkiego szybko przeszedł na jego stronę. Jego starszy brat, Karol Gotard, przebywał w Czechach i nie kwapił się do powrotu na zajęty przez Prusy Śląsk. Filip Gotard przejął więc tymczasowo administrację nad rodzinnymi dobrami (Bergmann, 1832, s. 137).

Księżę po trzykroć Schaffgotsch

Z poparciem Hohenzollerna Filip Gotard został nominalnym kanonikiem sekularyzowanej kapituły w Halberstadt. W 1743 roku otrzymał urząd opata klasztoru augustianów na wrocławskim Piasku. Rok później został koadiutorem biskupa wrocławskiego (Pater, 2000, s. 99; Skřivánek i Tovačowský, 2004, s. 71)¹⁸ *cum spe succedendi*¹⁹.

¹⁶ Pater (1998, s. 21) podaje, że w XVIII w.: „Kapituła składała się z dygnitarzy, zwanych też prałatami i zwykłych kanoników. Liczba prałatów ustaliła się ostatecznie z końcem XIII w. Było ich siedmiu [...]: prepozyt, dziekan, archidiacon, scholastyk, kantor, kustosz i kanclerz”.

¹⁷ Zobacz również w: *Allgemeine Deutsche Biographie* (1890, s. 545), *Das Breslau-Lexikon* (1994, s. 1452), *Lexicon der Deutschen Geschichte* (1977, s. 1114), wzmianki na ten temat można znaleźć u Killyt i Vierhausa (1998, s. 556), Maleczyńskiego (1963, s. 507), Müttinga (1916, s. 4) oraz Zedlera (1740–1742, s. 794).

¹⁸ Zobacz również w: *Allgemeine Deutsche Biographie* (1890, s. 545), *Das Breslau-Lexikon* (1994, s. 1452), *Lexicon der Deutschen Geschichte* (1977, s. 1114), wspominają o tym również: Killyt i Vierhaus (1998, s. 556), Maleczyński (1963, s. 507), Mütting (1916, s. 7–8), Pater (2000, s. 99), Schmilewski (2005, s. 537).

¹⁹ *Cum spe succedendi* (łac.) – z prawem przyszłej sukcesji.

Nie obyło się wtedy bez konfliktu z kardynałem von Sinzendorfem. Król Fryderyk II w grudniu 1743 roku w liście do biskupa i kapituły wrocławskiej odwołał się nawet do sił wyższych: „Duch Święty i ja zgodziliśmy się, że prałat Schaffgotsch powinien zostać koadiutorem, a tych spośród twoich kanoników, którzy są mu przeciwni, należy uznać za sługi dworu wiedeńskiego i diabła; skoro przeciwstawiają się Duchowi Świętemu, zasługują w najwyższym stopniu na potępienie” (Czapliński i in. 2002, s. 218; Davies, i Moorhouse, 2002, s. 252; Seidlitz, 1990, s. 413; Schindling, 1990, s. 264).

Odpowiedź biskupa była stosowna do królewskiego listu: „Wielka żałyłość między Duchem Świętym a Waszą Wysokością to dla mnie nowina; nic nie wiedziałem, że taka znajomość została zawarta. Mam nadzieję, że Paraklet ześle na Papieża i kanoników natchnienie zgodne z naszymi życzeniami” (Davies i Moorhouse, 2002, s. 253).

Król pruski Fryderyk II przywilejem z dnia 16 marca 1744 roku nadał Filipowi Gotardowi tytuł księcia (niem. *Fürst von*) Schaffgotsch. Nie był to tytuł dziedziczny i tym samym wygasł wraz z jego śmiercią (*Die Ritter des Königlich Preußischen Hohen Ordens von Schwarzen Adler und ihre Wappen (1701–1901)*, 1901, s. 12, poz. 186; Gritzner, 1887, s. 243, tab. 315; Kwaśniewski, 1993, s. 97).

Po śmierci kardynała Sinzendorfa, Schaffgotsch 28 września 1747 roku został biskupem wrocławskim. Wraz z godnością biskupią przynależał mu tytuł księcia Nysy oraz Grodkowa (niem. *Fürst von Neisse und Herzog von Grottkau*). Miał zatem prawo do posługiwania się trzema tytułami książęcymi. Pruski król sądził, że w rewanżu za poparcie pomoże mu w uniezależnieniu diecezji wrocławskiej od gnieźnieńskiej metropolii, której ta była częścią od czasów średniowiecza (Pater, 2000, s. 99; Skřivánek i Tovačovský, 2004, s. 71)²⁰.

Kolejny zaszczyt ze strony króla spotkał biskupa 18 stycznia 1749 roku. W rocznicę powstania Królestwa Prus Schaffgotsch został odznaczony najwyższym pruskim odznaczeniem – Orderem Orła Czarnego²¹ (Bergmann, 1830, s. 67; *Die Ritter des Königlich Preußischen Hohen Ordens von Schwarzen Adler und ihre Wappen (1701–1901)*, 1901, s. 12, poz. 186; Kwaśniewski, 1993, s. 94, 97; Müting, 1916, s. 22).

Komu wierność: Fryderykowi II czy Marii Teresie?

Podczas wojny siedmioletniej Filip Gotard już w 1757 roku przeszedł na stronę Habsburgów. Gdy w listopadzie tego roku do Wrocławia wkroczyły wojska austriackie, nakazał odśpiewać w katedrze uroczyste *Te Deum* w intencji ich zwycięstwa (Müting, 1916, s. 74–75)²². Ostentacyjnie zerwał też z siebie Order Orła Czarnego.

²⁰ Zobacz również w: *Allgemeine Deutsche Biographie* (1890, s. 546), *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich* (1875, s. 77), *Das Breslau-Lexikon* (1994, s. 1452), *Lexicon der Deutschen Geschichte* (1977, s. 1114), *Meyers Konversations-Lexikon* (1889, s. 385); wspominają o tym również: Davies i Moorhouse (2002, s. 253), Killyt i Vierhaus (1998, s. 556), Korta (2003, s. 338), Maleczyński (1963, s. 507), Müting (1916, s. 9), Schmilewski (2005, s. 537) oraz Zedlitz-Neukirch (1837, s. 156).

²¹ Niem. Hohe Orden von Schwarzen Adler.

²² Zobacz również w: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich* (1875, s. 77) *Das Breslau-Lexikon*, (1994, s. 1452), *Lexicon der Deutschen Geschichte* (1977, s. 1114), wspominają o tym również: Czapliński i in. (2002, s. 230), Davies i Moorhouse (2002, s. 252–253), Killyt i Vierhaus (1998, s. 556), Maleczyński (1963, s. 513), Skřivánek i Tovačovský (2004, s. 71).

5 grudnia Prusacy pokonali jednak Austriaków w bitwie pod Lutynią²³ i dwa tygodnie później ponownie wkroczyli do Wrocławia (*Allgemeine Deutsche Biographie*, 1890, s. 548; *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, 1875, s. 77; Kwaśniewski, 1993, s. 97–98)²⁴.

Gdy niedługo później, w grudniu tego samego roku, do Wrocławia powrócili Prusacy, biskup musiał szukać schronienia w austriackiej części Śląska (*Allgemeine Deutsche Biographie*, 1890, s. 548; *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, 1875, s. 77). W 1758 roku wyruszył w podróż po Europie. Odwiedził Wiedeń, a w Rzymie został natychmiast przyjęty przez papieża. Po powrocie na Śląsk, przebywając w Cieszynie, próbował dostać się do pruskiej części swej diecezji. Ostatnie lata wojny siedmioletniej spędził w zamku na Janowej Górze, w Kłodzku lub Jeseniku (Müting, 1916, s. 76–77). Po podpisaniu pokoju w Hubertusburgu w 1763 roku biskup próbował jeszcze raz wrócić do diecezji. Król pruski początkowo zezwolił na przyjazd, ale nakazał mu zamieszkać w Opolu (*Allgemeine Deutsche Biographie*, 1890, s. 548; Müting, 1916, s. 77–78). W lutym 1766 roku Schaffgotsch dowiedział się, że musi opuścić to miasto (Pater, 2000, s. 99).

Biskup wygnaniec

Po wyjeździe w 1766 roku zamieszkał w zamku na Janowej Górze²⁵ koło Jawornika, na terenach będących pod władzą Habsburgów. W części diecezji pozostawanej w granicach państwa pruskiego najpierw zastępował go biskup-sufragan Jan Maurycy baron Strachwitz (Pater 2000, s. 99, 101; Skřivánek i Tovačovský, 2004, s. 72, 73, 75, 77)²⁶, a po jego śmierci w 1781 roku wikariuszem generalnym pruskiej części diecezji wrocławskiej został Antoni Ferdynand von Rothkirch, nowy sufragan wrocławski i biskup tytularny Paphos (*Allgemeine Deutsche Biographie*, 1893, s. 479, 480; Pater, 2000, s. 101, 103; Skřivánek i Tovačovský, 2004, s. 73).

Podczas pobytu Filipa Gotarda na Janowej Górze dokonano przebudowy zamku. Na miejscu zburzonej i rozebranej do fundamentów wieży wybudowano nowe skrzydło zamkowe. Znalazła się w nim m.in. duża sala koncertowa. Biskupi zamek stał się centrum życia kulturalnego. Założona przez Schaffgotscha kapela znana była w całych Czechach (Skřivánek i Tovačovský, 2004, s. 72). Na wygnaniu otoczył swym protektoratem jednego z uzdolnionych wiedeńskich klasyków, Karola Dittersa von Dittersdorfa. Kompozytor zamieszkał w Jaworniku (*Meyers Konversations-Lexikon*, 1886, s. 8; Ziemetz, 1998, s. 139).

Gdy w 1778 roku wybuchła wojna austriacko-pruska o sukcesję po elektorze bawarskim, biskup schronił się w Brnie. Po podpisaniu pokoju w Cieszynie powrócił

²³ Niem. Leuthen.

²⁴ Przebieg wydarzeń wojennych w tym czasie opisują: Czaplinski i in. (2002, s. 228–229), Korta (2003, s. 340–341), Salmonowicz (1981, s. 77–78). Formalnie król pruski odebrał mu Order Orła Czarnego w 1764 r.

²⁵ Niem. Johannisberg, czes. Janský Vrch.

²⁶ Zobacz również w: *Allgemeine Deutsche Biographie* (1890, s. 548), *Allgemeine Deutsche Biographie* (1893, s. 479), *Das Breslau-Lexikon* (1994, s. 1452), *Lexicon der Deutschen Geschichte* (1977, s. 1114), wspominają o tym również: Bergmann (1830, s. 67); Czaplinski i in. (2002, s. 230), Davies i Moorhouse (2002, s. 252–253), Killyt i Vierhaus (1998, s. 556), Müting (1916, s. 78), Maleczyński (1963, s. 513).

do swej rezydencji. W 1785 roku zamek odwiedził cesarz Józef II. Schaffgotsch na swoje potrzeby otrzymał od władcy 4 tys. złotych talarów rocznej pensji. Niestety samo utrzymanie zamkowej kapeli i teatru kosztowało 10 tys. Biskup popadał w coraz większe kłopoty finansowe. Musiał nawet zaprzestać wypłacania pensji. Artyści poskarżyli się cesarzowi, że jest im winien 40 tys. złotych talarów (Skřivánek i Tovačovský, 2004, s. 72–73). Filip Gotard, książę-biskup na wygnaniu, zmarł na początku 1795 roku (Pater, 2000, s. 99)²⁷. Rodzina później uzyskała zgodę na pośmiertny powrót biskupa do pruskiej części Śląska. Jego ciało zostało złożone w kryptach rodowych Schaffgotschów pod kościołem w Cieplicach Śląskich i spoczywa tam do dziś.

W pruskiej armii

Jednym z najmłodszych braci biskupa był Emanuel Gotard, urodzony w ostatnich dniach wiosny 1723 roku. W chwili wybuchu wojny prusko-austriackiej o Śląsk miał 17 lat. Kilka lat po zakończeniu II wojny śląskiej, jesienią 1748 roku, ożenił się z baronówną Franciszką von Rothkirch (Schwennicke, 1987, tab. 121). Król pruski nadał mu godność szambelana (Krebel, 1758, s. 221; Schwennicke, 1987, tab. 121; Stillfried von Alcantara, 1860, tab.). Emanuel Gotard w 1757 roku wstąpił do pruskiej armii. Służył w regimencie ochotników (niem. *Frei-Regiment*) por. Wünscha (Krebel, 1768, s. 210; Kysil, 2014, s. 52). W 1759 roku awansował do stopnia majora (Kysil, 2014, s. 52; Stillfried von Alcantara, 1860, tab.). Dostawszy się do niewoli, zmarł w połowie stycznia 1763 roku, w ostatnich dniach wojny siedmioletniej. Miesiąc po jego śmierci w Hubertusburgu walczące państwa zawarły pokój. Jego małżonka przeżyła go o prawie 40 lat (*Des Neuen Genealogischen Reichs- und Staats- Hand-Buch zweiter Theil*, 1775, s. 135; Krebel, 1780, s. 228; Kysil, 2014, s. 54; Salmonowicz, 1981, s. 86; Schwennicke, 1987, Taf. 121).

Groźby pruskiego króla

Głównym spadkobiercą Jana Antoniego był Karol Gotard. W wieku 25 lat, w 1731 roku, ożenił się z hrabianką Marią Anną von Hatzfeldt, córką wolnego pana stanowego na Żmigrodzie (Zedler, 1740–1742, s. 793)²⁸. Gdy wybuchła I wojna o Śląsk, hrabia z rodziną przebywał w Pradze. Król pruski zagroził konfiskatą majątku, gdyby hrabia ociągał się ze złożeniem przysięgi wierności nowemu władcy Śląska (Iwanek, 1986, s. 46).

Prawo Schaffgotschów posługiwania się tytułem dziedzicznego sędziego dworskiego w księstwie świdnicko-jaworskim król pruski potwierdził 22 stycznia 1747 roku (Konopnicka, 2014, s. 310; Kwaśniewski, 1993, s. 108). Tytuł ten „[...] miał być

²⁷ Zobacz również w: *Allgemeine Deutsche Biographie* (1890, s. 548), *Das Breslau-Lexikon* (1994, s. 1452), *Lexicon der Deutschen Geschichte* (1977, s. 1114), wspominają o tym również: Czaplinski i in. (2002, s. 230), Davies i Moorhouse (2002, s. 252–253), Killyt i Vierhaus (1998, s. 556) oraz Maleczyński (1963, s. 513).

²⁸ Pierworodny syn Jana Antoniego, Józef Julian Gotard zmarł w 1704 r. (Kysil, 2004, s. 107, 108). Autorka podaje inną datę małżeństwa Karola Gotarda – 30.11.1730 r. Nie odnosi się jednak do informacji zawartych w dotychczas opublikowanej literaturze, np. w *Almanach Gotajskich*.

utrzymany w rękach posiadającej go od dawna rodziny von Schaffgotsch jako *titulo onoroso*²⁹ (pol. tytuł honorowy). Monarcha włączył ponadto ten urząd do grupy tytułów dziedzicznych Śląska i Królestwa Pruskiego. Potwierdzenie tej decyzji hrabia otrzymał w dokumencie z 28 maja 1765 roku. Był to pierwszy przypadek, kiedy tytuł nadany przez Habsburgów został utrzymany w monarchii Hohenzollernów (Konopnicka, 2014, s. 311).

Dopiero w 1763 roku król zgodził się na przejście majątków rodowych Schaffgotschów przez hrabiego Karola Gotarda (Kysil, 2004, s. 108). W 1770 roku w cieplickim pałacu i oficynie przeprowadzono remont. Pod kierunkiem Krystiana Seidla z Jeleniej Góry pałac pokryto mansardowym dachem. Pożar, jaki wybuchł 27 października 1777 roku, zniszczył cały pałac. Rodzina hrabiego Karola Gotarda tymczasowo przeniosła się do barokowej oficyny. W momencie pożaru sam hrabia przebywał akurat w Pradze (Franke, 2001, s. 338; Lubos, 1993, s. 31–32)²⁹.

Za przykład dylematów Schaffgotschów – i zapewne wielu innych Ślązaków – można uznać fakt, że Karol Gotard, choć respektował władzę pruskiego króla, to, gdy umierał 18 grudnia 1780 roku, przebywał w stolicy królestwa czeskiego w Pradze, będącej pod rządami Habsburgów (Kaufmann, 1925, s. 99; Kwaśniewski, 1993, s. 111 i tab.; Stillfried von Alcantara, 1860, tab.).

Rok 1742 – koniec i początek

Wydarzenia z lat 1740–1763 wielokrotnie czyniły przyszłość mieszkańców Śląska niewiadomą. Z dzisiejszej perspektywy wiemy, że najbardziej trwale okazały się postanowienia z 1742 roku. 280 lat temu, 11 czerwca, we Wrocławiu przyjęto preliminaria pokojowe, a sam traktat ostatecznie podpisano 28 lipca w Berlinie.

Hrabstwo Kłodzkie oraz większość terytorium Śląska przeszła pod panowanie pruskiego króla Fryderyka II. Było to znacznie więcej niż na początku konfliktu chciał Hohenzollern. W granicach władztwa królowej Czech i Węgier oraz arcyksiężnej Austrii Marii Teresy Habsburg pozostały: południowa część księstwa nyskiego, księstwo opawskie i karniowskie oraz księstwo cieszyńskie. Śląska szlachta miała pięć lat, aby zdecydować, czy sprzedaje swoje śląskie majątki i wyprowadza się do państwa Habsburgów. W przypadkach, gdy posiadali dobra w obu krajach, mogli swobodnie wybrać miejsce stałego pobytu w jednym, zachowując prawa własności do majątku w drugim kraju.

Kilka miesięcy później traktat ratyfikowano, a skutkiem ostatecznym jego zapisów było wytyczenie 20 stycznia 1743 roku granicy, która okazała się jedną z najtrwalszych w Europie. Wówczas rozdzieliła władztwo Habsburgów i Hohenzollernów, a dziś oddziela Rzeczpospolitą Polską i Republikę Czeską.

Kolejne konflikty o Śląsk toczyły się ze zmiennym szczęściem dla obu stron. Traktat pokojowy kończący II wojnę śląską zwarto 25 grudnia 1745 roku w Dreźnie. Warunki pokoju kończącego wojnę siedmioletnią podpisano 15 lutego 1763 roku w Hubertusburgu (Czapliński i in., 2002, s. 191, 196–197, 228–231; Korta, 2003, s. 333, 344; Małczyński, 1963, s. 479–522; Salmonowicz, 1981, s. 64, 66, 86). W obu przypadkach zawsze wracano do postanowień z 1742 roku.

²⁹ Więcej na ten temat piszą: Kapałczyński i Kotlarski (2002, s. 34), Kapałczyński i Napierała (2005, s. 15) oraz Łaborewicz (1993, s. 13).

Część śląskiej arystokracji fakt podziału i zmiany władcy zaakceptowała, inni kontestowali ten stan, zaś jeszcze inni starali się mniej lub bardziej skutecznie dostosować do zmieniającej się w kolejnych latach sytuacji. Wszystkie te postawy i decyzje miały swoje odzwierciedlenie u wówczas żyjących Schaffgotschów.

Bibliografia

Archiwalia

Akta majątku Schaffgotschów w Cieplicach, pow. jeleniogórski (153/0), Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wrocław.

Prasa

Reichs-Post-Reuter (103) [Nota]. (1773, 29 czerwca).

Literatura

Allgemeine Deutsche Biographie (T. 30). (1890). Verlag von Duncker i Humboldt.

Allgemeine Deutsche Biographie (T. 36). (1893). Verlag von Duncker i Humboldt.

Bergmann, J. G. (1830). *Beschreibung und Geschichte von Warmbrunn und seinem Heil-Quellen*. Landolt.

Bergmann, J. G. (1832). *Beschreibung und Geschichte alten Burgreste Greiffenstein*, Samuel Luge.

Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich (T. 29). (1875). K. K. Hof- und Staatsdruckerei.

Błażek, C. (1885). *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch: T. 4(11) Der Adel von Österreichisch Schlesien*. Verlag von Bauer und Raspe.

Conrads, N. (2006). *Książęta i stany. Historia Śląska 1469–1740*. Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe.

Czapliński, M., Kaszuba, E., Wąs, G., Żerlik, R. (2002). *Historia Śląska*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego

Das Breslau-Lexikon (T. 2). (1994). Lauman – Verlag Dulmen.

Das Haus Österreich und der Orden vom Goldenen Vlies. (2007). Leopold Stocker Verlag.

Davies, N., Moorhouse, R. (2002). *Mikrokosmos. Portret miasta środkowoeuropejskiego. Vratislavia Breslau Wrocław*. Znak.

Des Neuen Genealogischen Reichs- und Staats- Hand- Buch zweiter Theil. (1777). Varrentrapp und Wenner.

Des Neuen Genealogischen Reichs- und Staats- Hand-Buch zweiter Theil. (1775). Varrentrapp und Wenner.

Die Ritter des Königlich Preußischen Hohen Ordens von Schwarzen Adler und ihre Wappen (1701–1901). (1901). W. Moeser Verlag.

Franke, A. (2001). Zamki, pałace, dwory w Kotlinie Jeleniogórskiej. Przegląd. W: *Dolina zamków i ogrodów. Kotlina Jeleniogórska – wspólne dziedzictwo (Materiały pokonferencyjne)*. Muzeum Okręgowe w Jeleniej Górze.

Gleditschen, J. F. (Red.). (1745). *Jährliches Genealogisches Hand-Buch*. Johann Friedrich Gleditschen.

Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser (T. 67). (1894). Justus Perthes.

- Grabski, M. (Red.). (2006). *Zabytki sztuki w Polsce. Śląsk*. Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków.
- Gritzner, M. (1887). *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch: T. 1(3), seria 3A Die Fürsten des Heiligen Römischen Reiches*. Verlag von Bauer und Raspe.
- Grühagen, C. (1890). *Schlesien unter Friedrich dem Grossen: T. 1. 1740–1756*. Verlag von Wilhelm Koebner.
- Grühagen, C. (1881). *Geschichte des Ersten schlesischen Krieges: T. 1*. Friedrich Andreas Perthes Verlag.
- Halada, J. (1999). *Lexicon české šlechty*. Akropolis.
- Herbst, J. K. (1849). *Chronik der Stadt Hirschberg in Schlesien bis zum Jahre 1847*. Verlag von Karl Wilhelm Immanuel Krahe.
- Hochberg von Pless, D. (2003). *Taniec na wulkanie 1873–1918*. Arcana.
- Iwanek, M. (1986). Biblioteka Schaffgotschów. *Rocznik Jeleniogórski*, 24.
- von Kadich, H., Blažek, C. (1889). *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch: T. 4(10) Der Mährische Adel*. Verlag von Bauer und Raspe.
- Kapałczyński, W., Kotlarski, J. (2002). *Zabytki Jeleniej Góry i powiatu*. Jeleniogórskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne.
- Kapałczyński, W., Napierała, P. (2005). *Zamki, pałace i dwory Kotliny Jeleniogórskiej*. Fundacja Doliny Pałaców i Ogrodów.
- Kaufmann, J. (1925). *Die Erhaltung der Schaffgotschischen Stammgüter durch Fideicomisse. Hausgeschichte und Diplomatarium der Grafen Schaffgotsch. Besitzgeschichte: T. 2(2)*. Verlag Max Leopelt.
- Killyt, W., Vierhaus, R. (Red.). (1998). *Deutsche Biographische Enzyklopädie: T. 8*. K.G. Saur Verlag.
- Konopnicka, M. (2014). *Oficer – urzędnik – dworzanin*. Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Korta, W. (2003). *Historia Śląska do 1763 roku*. Wydawnictwo DiG.
- Krebel, G. F. (Red.). (1758). *Genealogisches Hand-Buch*. Gottlob Friedrich Krebel.
- Krebel, G. F. (Red.). (1768). *Europäisches Genealogisches Handbuch*. Gottlob Friedrich Krebel.
- Krebel, G. F. (Red.). (1780). *Europäisches Genealogisches Handbuch*. Gottlob Friedrich Krebel.
- Kuzio-Podrucki, A. (2013). *Schaffgotschowie. Panowie na Chojniku i Cieplicach*. Ad Rem Jelenia Góra, Muzeum Przyrodnicze w Jeleniej Górze.
- Kuzio-Podrucki, A. (2007). *Schaffgotschowie. Zmienne losy śląskiej arystokracji*. Oficyna Monos.
- Kuzio-Podrucki, A. (2004). *Henckel von Donnersmarckowie. Kariera i fortuna rodu*. Rococo.
- Kuzio-Podrucki, A. (2018). *Hoberg, Hohberg, Hochberg – trzy nazwiska, jeden ród*. Fundacja Księżnej Daisy von Pless.
- Kwaśniewski, A. (1993). Herb Schaffgotschów – fakty i legendy. *Karkonosz. Sudeckie materiały krajoznawcze*, 3–4.
- Kysil, M. (2004). Testament Marii Anny Johanny von Schaffgotsch z domu von Hatzfeldt. *Rocznik Jeleniogórski*, 36.
- Kysil, M. (2014). Major Emanuel Schaffgotsch, pruski oficer trzeciej wojny śląskiej – syn wybitnego męża stanu Johanna Antona Schaffgotscha. *Rocznik Jeleniogórski*, 47.

- Lange, T., Krebs, J. (1891). *Philipp Gotthard, Graf von Schaffgotsch, (Fürstbischof von Breslau) als Freimaurer*. Druck von Adolf Stenzel. Brehmer i Minuth.
- von Lehnendorff, E. A. H. (2007). *Die Tagebücher des Grafen Lehnendorff*. Berlin Story Verlag.
- Lexicon der Deutschen Geschichte*. (1977). Kröner.
- Lubos, J. K. (1993). Pałac Schaffgotschów w Cieplicach. *Karkonosz. Sudeckie materiały krajoznawcze*, 3–4.
- Łaborewicz, I. (1993). Kalendarium Cieplic Śląskich Zdroju do roku 1945. *Karkonosz. Sudeckie materiały krajoznawcze*, 3–4.
- Maleczyński, K. (Red.). (1963). *Historia Śląska: T. 1. Do roku 1763. Część III od końca XVI w. do r. 1763*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wyd. PAN.
- Meyers Konversations-Lexikon* (T. 5). (1881). Bibliographisches Institut.
- Meyers Konversations-Lexikon* (T. 14). (1889). Bibliographisches Institut.
- Müting, J. (1916). *Philipp Gotthard Fürst Schaffgotsch, Bischof von Breslau, als Kirchenpolitiker*. Favorke.
- Orzechowski, K. (2005). *Historia ustroju Śląska. 1202–1740*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- ks. Pater, J. (1998). *Wrocławska Kapituła Katedralna w XVIII wieku*. Papieski Fakultet Teologiczny we Wrocławiu.
- ks. Pater, J. (2000). *Poczet biskupów wrocławskich*, Dolnośląskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne
- Piastowie. Leksykon biograficzny*. (1999). Wydawnictwo Literackie.
- Rostworowski, E. (1984). *Historia powszechna wiek XVIII*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Salmonowicz, S. (1981). *Fryderyk II*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo.
- Schindling, A. (1990). Friedrich des Großen Toleranz und seine katholischen Untertanen. W: P. Baumgart (Red.), *Kontinuität und Wandel. Schlesien zwischen Österreich und Preußen*. Jan Thorbecke Verlag.
- Schmilewski, U. (2005). Schaffgotsch. *Neue Deutsche Biographie. Rohmer – Schinkel*, 22.
- Schumann, G. (Red.). (1749). *Jährliches Genealogisches Hand-Buch*. Gottlieb Schumann.
- Schumann, G. (Red.). (1752). *Europäisches Genealogisches Hand-Buch*. Gottlieb Schumann.
- von Schwennicke, D. (Red.). (1987). *Europäische Stammtafeln. Neue Folge. Familien des Früh- und Hochkapitalismus* (T. 9). Klostermann Vittorio.
- von Seidlitz, W. (Red.). (1990). *Friedrich der Grosse: Gedanken und Erinnerungen*. Emil Vollmer Verlag.
- Skřivánek, F., Tovačovský, J. (2004). *Vratislavští biskupové v dějinách Slezska*. Onyx: Klub pro českou heraldiku a genealogii.
- Stelmach, R. (2009). Arkadiusz Kuzio-Podrucki. Schaffgotschowie zmienne losy śląskiej arystokracji, Bytom 2007. *Rocznik Jeleniogórski*, 41, 219–220.
- Stillfried von Alcantara, R. (1860). *Beiträge zur Geschichte des Schlesischen Adels: T. 1. Die Grafen Schaffgotsch, (Stammtafel und Beiträge zur älteren Geschichte der Grafen Schaffgotsch*. Verlag der Königlichen geheimen Ober- Hofbuchdruckerei.
- Śreniowski, S. (1948). *Historia ustroju Śląska*. Wydawnictwo Instytut Śląskiego.

- Zedler, J. H. (1740–1742). *Grosses vollständiges Universallexicon aller Wissenschaften und Künste. Sao-Schla*. Johann Heinrich Zedler.
- von Zedlitz-Neukirch, L. (1837). *Neues Preussisches Adels-Lexicon: T. 4. P-Z*. Gebrüder Reichenbach.
- Ziometz, A. (1998). Z przeszłości muzycznej Cieplic Śląskich Zdroju (do 1825 roku). *Rocznik Jeleniogórski*, 30.
- Zonta, C. (2004). *Schlesische Studenten an italienischen Universitäten*. Bohlau Verlag.